

S. 6. 264

Reise: J. 10

J. VI, 887

~~III 4te J. IV. 10~~

De Captivanda ratione sub dilem. D. Baumgarten

De Nativitate et gratiae nexu D. Baumgarten

De limitibus libertati conscientiae ponendis D. Baumgarten

De Perseverantia credentium usque ad finem prima et secunda D. Krapp

De Morte Spirituali. P. Struensee

De vera opem operati indole emog necessaria sed causa debellatione D. Baumgarten

Diss. moralis Gradus bonorum operum et virtutis generativus D. Baumgarten

De fine bonor. opum quatenus illa humana natura potest consisti M. Dacosta

Diss. philol. De Carminis M. Jese

Diss. philol. De origine Ephemorum M. Weber tunc temporis Extraordinarius

Programmum quo vitia facta Doachi expenduntur Rector Pasten

Diss. historica theologia de tempore hieronymiani sub magistro mandato per Juliaci Justor

sentata restauratoris Autore Professore Reformato Joh. Georgio Niehauer

Sporus sanguinis ad Exod. IV. 24-26 et Manus super Thoro Ideo ad Exod. XII. 11. N. Hase

Exercitatio exegetico philologica ad Galatum XII. 17. Frölich'skaulen

De Urom et Thumina ad ductum Exod. XXI. 30. P. Stiebrke

Extra ecclesiam non dicit salutem D. Baumgarten

De Sacramentibus visio corporis laborantibus a consuetudine Sicut non tenet accidit P. Frölich

De veris signis vocacionis dicit ad ministerium eccl. D. Baumgarten

De Potestate Ministri eccl. ad auctore eandem examina dicit D. Baumgarten

De Ura legis necessario. D. Baumgarten

De Divinae virtutum aeternorum est post mortem celebratum D. Baumgarten

Vindictae oppositae poenitentiae aeternorum D. Baumgarten

De Polygamia simulatae Negativa D. Baumgarten

Historia Frigii. D. Baumgarten

De naturae Christianae D. Baumgarten

De submissione mentis vulgo humilitate. M. Nicolai Merolineris

De novitatis ad praemia pertinentibus D. Baumgarten F. F. M.

De Bonis et ymaginibus affectionibus D. Baumgarten sine sensu. M.

Demonstrationes ad Graecorum Grammaticam pertinentes. M. Decker

Programmum invitatori D. Langii obitu D. Reimbach

Index Librorum selectorum Frederici Hoffmanni M. Bibliothecae Inatoum

Introductio historica theologia in epistolam ad Petrus posth. G. Frölich

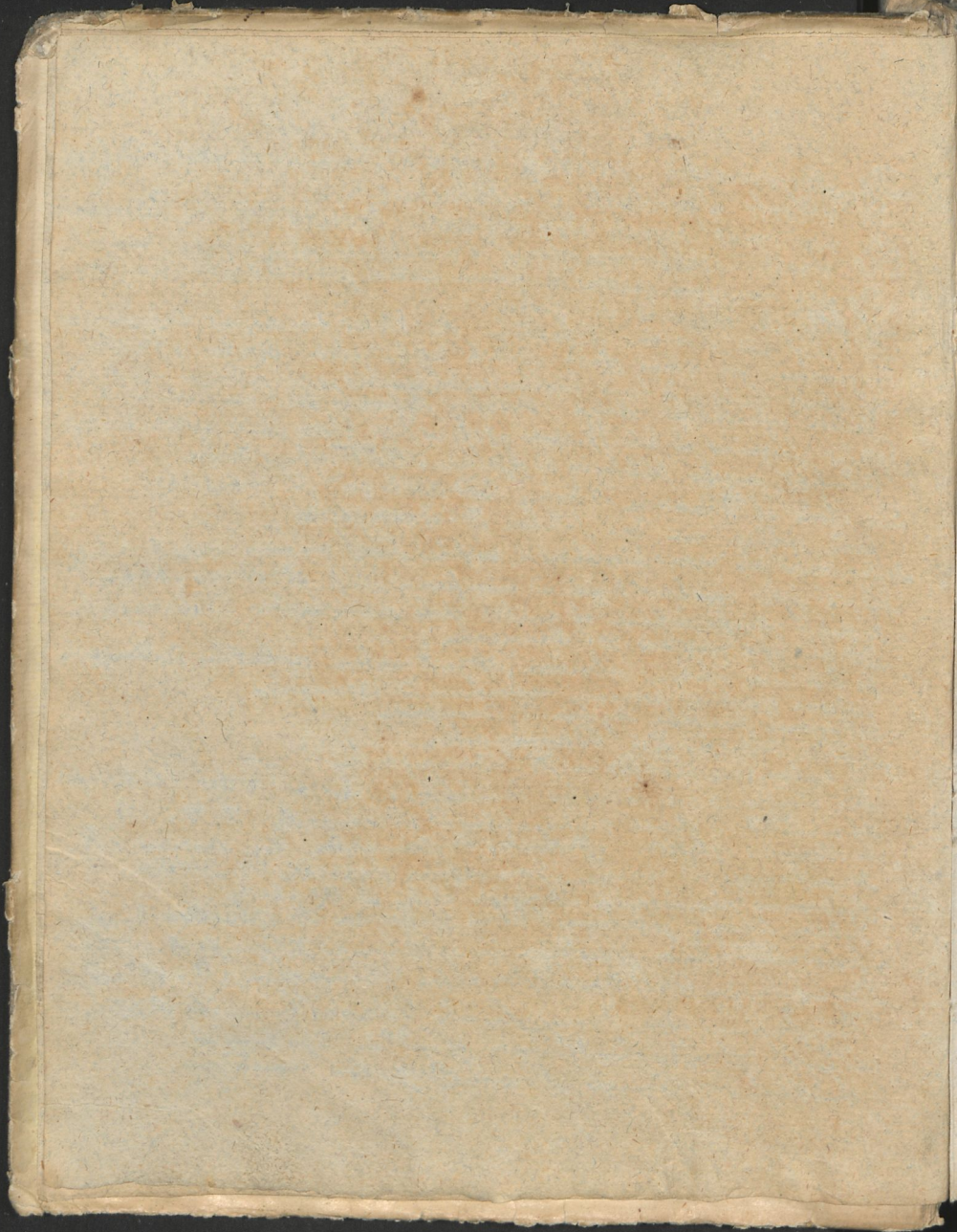
Gründungs des Waisenhauses des alten Barmh. von M. W. Frölich

Gründungs des Waisenhauses des Waisenhauses von P. Frölich

Diss. de Erbschuldung und in Epistolam in

Gründungs des Waisenhauses von P. Frölich

C *3*
NOMINI
MEDITATIONES
DE
LIMITIBVS
LIBERTATI CONSCIENTIAE
PONENDIS

PRAESIDE
VIRO SVMMÆ VENERABILI EXCELLENTISSIMO
DOCTISSIMO

SIGISM. IACOBO BAUMGARTEN

S.S. THEOL. DOCT. ET PROF. PVBL. ORDINAR. SEMINARII THEOL. DIRECTORE
ALVMNOR. REG. EPHORO ACADEMIAE SCIENTIARVM REG.
BEROL. MEMBRO

PATRONO ET PRAECEPTORE
FILIALI PIETATE AETATEM DEVENERANDO

AD D. XXIX. IVN. c1822.

PVBLCO ERVDITORVM EXAMINI SVBICIET

A V C T O R

ERNESTVS CHRISTOPHORVS NOLTENIVS

PAL. MARCH.

HALAE MAGDEBVRGICAE

TVPIB IOANNIS CHRISTIANI HILLIGERI, ACAD. TYPOGR.

3

57

MEDITATIONES
DE
LIMBVS
LIBERTATI CONSCIENTIAE
PONDIS

PRÆSIDÈ
VRO. SVMMÆ REVERÈNTIÆ EXCELLENTISSIMO
DOCTISSIMO

SIGISM. IACOBO BAVMGARTEN
S. S. THEOL. DOCT. ET PROF. PUBL. ORDINAR. SEMINARII THEOL. DIRECTORIS
ALMAE REG. BHONOR. ACADEMIÆ SCIENTIARVM REG.
BEROL. MEMBRO

PATRONE ET PRÆCEPTORE
FILIALITATE VETATEM DEVERENDO
AD. D. XXV. VII. cbsca

FRANCO ERUDITIONVM EXAMINI SVBICIT

A V T O R
ERNESTVS CHRISTOPHORVS NOLTENVS
PAL. REG.

HALLE MAGDEBVRGICÆ
TUS IOANNIS CHRISTIANI HILIGRI, Acad. Theol.

NOMINIBVS AETATEM SVSPICIENDIS

VIRIS

SVMME VENERABILIBVS AMPLISSIMIS
DOCTISSIMIS

IO. VLRICO CHRISTIANO
KOEPPEN

(POT. BORVSSOR. REGI IN SVPREMO RERV SACRARVM
TRIBVNALI A CONSILIIS AVGVSTISSIMAE REGIS MATRI A
CONFESSIONIBVS AD AEDEM S. NICOLAI PRAEPOSITO
ET GYMNASII BEROLINENSIS EPHORO
GRAVISSIMO

PATRONO ET MAECENATI DEVENERANDO

INTIMAM TESTATVRVS REVERENTIAM.

IOANNI RVDOLPHO
NOLTENIO

SACRORVM IN VETERI MARCHIA ET PRIGNITIA SV-
PERINTENDENTI GENERALI DIOECESEOS STENDALIENSIS
INSPECTORI AD AEDEM QVAE STENDALIAE EST CA-
THEDRALEM PASTORI PRIMARIO
MERITISSIMO

PARENTI OPTIMO

INEVCATAM PIETATEM ET GRATISSIMVM PRO TOT PATER-
NI AFFECTVS TESTIMONIIS ANIMVM
SIGNIFICATVRVS

VIRIS
MAXIME REVERENDIS CLARISSIMIS
DOCTISSIMIS
GOTTFRIDO CHRISTIANO
ROTHE

NEO-SOLTQVELLENSIVM INSPECTORI ET PASTORI
PRIMARIO VIGILANTISSIMO
FAVTORI ET ADFINI AETATEM COLENDO
IN OBSERVANTIAE ET TENERRIMI AMORIS
QVALECVNQUE DOCUMENTVM

IOANNI ERNESTO KVEHZE

AD AEDEM S. NICOLAI BEROLIN. ARCHI-DIACONO
FIDELISSIMO
FAVTORI DE STVDIIS SVIS IM-
MORTALITER MERITO

• PRO TOT ET TANTIS IN SE COLLATIS BENEFICIIS
HOC
QVICQVID EST PRIMITIARVM
CVM INTEGERRIMO OMNIGENAE PROSPERITATIS VOTO
RERVMOVE SVARVM DE MELIORI COMMENDATIONE

OBSERVANTISSIME
SACRVM FACIT
AVCTOR

MEDITATIONVM

LIMITIBVS LIBERTATI CON-
SCIENTIAE PONENDIS

SECT. I.

DE
LIBERTATE CONSCIENTIAE
AGENS.

§. I.

Doctrina de Conscientia, cuius terminus est *Conscientiae*
e^{ss}entia, ad mixtas pertinet i. e. ad illas, quae *definit.*
praeter reuelatas, doctrinas naturaliter iam
cognitas pro principio suo agnoscunt, quae
pro iudicio hominis de actionum suarum morali-
tate i. e. bonitate vel prauitate eandem enun-
tiant, et diuersimode sumunt: partim pro facultate iudicium
illud formandi, partim pro ipso actu iudicii: partim denique

A

pro

2 Sect. I. De Libertate Conscientiae agens.

pro habitu, quorum significatum secundum, ubi ipse iudicii actus sumitur, in praesenti tractatione potissimum consideramus. Moralitas actionum per normam actionum moralium quum determinetur, conscientia est *iudicium de actionum relatione versus legem*; et quum leges naturales pariter ac reuelatae immediate; positivae vero humanae quatenus cum naturalibus ac reuelatis consentiunt, mediate a Deo pendeant, commode definiiri potest conscientia per *iudicium hominis de sua versus Deum relatione*.

Denominatio conscientiae in sacris litteris propria evidentissime occurrit Rom. II. 15. 1 Cor. VIII. 7. 2 Cor. I. 12. 1 Petr. II. 19. quae pariter ac bene multae impropriae loquutiones cum notione in philosophorum scholis recepta egregie conspirat. Singulorum terminorum explicationes fusiori tractationi relinquendas, ex Iuris Naturae principiis supponimus; dum eas tantummodo explicandas habeamus, quibus superstruenda est subsequens tractatio. Atheus theoreticus si vel certiam in se adlatam negaret definitionem, tamen quum suam versus leges relationem, et actionum moralitatem per contractaria determinatam concedat, actu habet conscientiam, quae pro interno supremi numinis teste venditari omnino potest.

§. II.

Lex et obligatio.

Quum conscientiae adsit ad legem relatio (§. I.), videndum quid sit lex, et quae lege ponitur obligatio. Tripliciter potissimum admodum vagus legis terminus sumi solet significatu; denotat enim 1) omnem actionum normam, ita ut et regulae, secundum quas corporum motus determinantur, iure suo vocari possint leges, qui quidem significatus in scientiis physicis magis applicari potest ac in moralibus, ubi strictior adest, ut 2) actionum moralium normae vocentur proprie leges, quarum obiectum circa actiones morales versatur

Secl. I. De Libertate Conscientiae agens. 3

fatutur i. e. ex praevia consultatione ortas: forma vero eo absoluitur ut sint normae i. e. regulae, secundum quas actiones morales determinantur. A quo differt 3) strictissimus, qui eo spectat, ut leges sint Normae actionum moralium per voluntatem superioris positae. Iam vero quum quaelibet lex actiones determinet, oritur ex legibus agendi necessitas, quae quum latissime vocetur *obligatio*: Omnem legem obligationem ponere ratiocinamur, et pari ratione leges de actionibus moralibus disponentes sistunt *obligationem Moralem*, quae est nexus motiuorum cum actionibus. Hinc 1) omnes leges de actionibus disponunt, vel iubendo vel prohibendo. Vnde Legum Praeceptuarum et Prohibituarum oritur divisio. 2) Leges Morales quum determinent actiones morales, quae distinctam cognitionem postulant, obligant nos moraliter i. e. per distinctam cognitionem boni vel mali, quae quum motiva sistat, quaelibet lex moralis per motiva nos determinat; et quum nulla actio distinctam cognitionem non admittens, sit moralis, nulla lex aliter nos determinare potest nisi per eandem motiuorum cognitionem. Vnde, quum motiva obligationis moralis fundamentum sistant, sine lege non datur obligatio, nec sine obligatione lex cogitari potest. i. e. *Lex et obligatio sunt correlata.*

§. III.

Duplex potissimum, ex quo pertractari potest doctrina *Divisio* de conscientia, habemus fundamentum; quorum prius ad *consc. a) rat.* obiectum conscientiae attendit, quod complectitur actiones *obiecti.* ad legem relatas, posterius formam iudicii absoluit. Quodsi ad actiones, de quarum moralitate iudicamus, respicis, tunc actionem vel praegreditur conscientia, vel est cum ipsa actione coniuncta, vel demum actione iam commissa formatur, unde ex primo casu oritur *Conscientia Antecedens*, ex se-

4 Sect. I. De Libertate Conscientiae agens.

quenti *Concomitans*; ex ultimo *Consequens*. In Antecedente curatius determinanda vel respicere aliquis potest solummodo ad confectaria actionis cuiusdam in statu suo siue perfectiorem siue imperfectiorem reddendo; omisso iudicio num sit actio legibus determinata, quae dicitur *Conscientia Docens* seu *Doctrinalis*: vel quoque cogitamus de determinata actionis moralitate, quae est *Conscientia Cogens* quae iterum vel de bonitate, vel de prauitate actionum iudicans vocatur vel *Suadens* vel *Dissuadens*.

Omissa conscientiae concomitantis ac consequentis in Recti et Mali conscientiam diuisione potest adhuc ad legem attendi, versus quam actiones nostras relatas cogitamus, unde tot eius habemus species quot adsunt leges. Quo plura cognoscimus lege determinata, et quo distinctior est legis cognitio, eo maiori gradu adest *Conscientia cogens*, minori vero *doctrinalis*, quippe quae haut raro est erronea, praesertim quum non eadem ratione semper leges naturales ac positivae de actionibus disponant. Qui actiones committit iudicio conscientiae antecedentis contrarias, contra conscientiam agit, ut ille, qui agit conscientiae conuenienter, cum conscientia; is vero qui actionum suarum motiua ex conscientia desumit, Propter Conscientiam agere dicitur.

§. IV.

3) var. formac.

Quodsi formam conscientiae consideramus, iudicium eam constituens, quum vel esse queat ex toto distinctum, vel minus, conscientia est vel *Distincta* s. *Intellectiualis*, quae nunquam esse potest erronea: vel est ex parte *Confusa*, et tunc si rei iudicamus conuenienter, *Conscientia nostra est Vera*; sin minus, *Erronea*. Vtroque casu potest aliquis vel conuictionem de veritate iudicii sibi fingere, vel minus, unde prioria adest *Certa*; posteriori *Minus certa*, quae iterum est *Probabili*.

Sect. I. De Libertate Conscientiae agens. 5

babilis, Dubia, Improbabilis, quarum discrimen ex Logices principiiis parebit quam facillime.

Quo maiori studemus legis cognitioni, quo curatius, quo saepius, quo ardentius de actionibus nostris iudicamus, eo maior conscientiae intellectualis gradus impetrari potest, hinc eo plures eoque maiores evitantur errores. Conscientia erronea etsi pro obiecto habeat falsam cognitionem, neutiquam tamen ut non nulli haut satis circumspecte eandem adpellarunt, est conscientia imaginaria, sed eosdem, quos omnis conscientia, habet effectus. Quae de conscientia dormiente, vigilante aliisque proferri adhuc solet, non tam pro separandis conscientiae speciebus, quam potius vel pro metaphoricis loquutionibus, vel pro phrasibus certum conscientiae actum insignientibus habemus, quas itaque, ut aiunt, sicco pede in praesenti transimus.

§. V.

Patent partim ex conscientiae (§. I.) partim ex legis et *Confectaria* obligationis (§. II.) notione sequentia.

I. Quum conscientia pro actu sumenda inuoluat iudicium, intellectum pariter ac rationem supponens, in neminem quadrat nisi qui facultate res distincte et in nexu suo cognoscendi gaudet, ad quam itaque animae facultatem potius ac ad voluntatem referenda est conscientia, etsi per naturam hominis pro facultate sumra omnibus competat conscientia.

II. Haut male rebus suis consulere, qui totum conscientiae actum sub ratiocinio repraesentarunt, cuius *maior* cognitionem legis, *minor* subsumtionem facti; *conclusio* facti versus legem relationem in se continet.

III. Quum conscientia de actionum moralium versus legem relatione iudicer, sine lege eiusque cognitione non

6 Sect. I. De Libertate Conscientiae agens.

datur conscientia. Omnes vero leges quum sistant obligationem, eandem omnis conscientia secum adiunctam habet, et quum sit iudicium de relatione versus Deum (§. I): *Omnis conscientia obligationem divinam sibi*, quae quum in collisione obligationum omnibus sit praeferenda: Conscientiae semper est obediendum, nec vlla lex nisi per conscientiam nos obligat, quoniam sine legis cognitione non datur obligatio. Hinc eo se vsque lex extendit, quo vsque conscientia, et quo vsque tendit conscientia, eo vsque adest obligatio legis.

IV. Quum omnis conscientia sit iudicium, omne vero iudicium cognitionem hominis determinet, conscientia quoque influit in doctrinam; et quum de iure postulari queat vt quaelibet in voluntatem se exferat cognitio, conscientiae est, vt determinet hominis voluntatem, et quae ab ea pendent, actiones. Actiones, quae determinantur legibus, *Officia* quum sistant, eadem et pendent a conscientia, in primis autem, quae Deo debemus i. e. Religio.

Vltimum hoc theorema, quum quod valet de genere, quadret etiam in species, valet quoque de conscientia erronea, quae pro vera habetur, de probabili et dubia iustissimis tamen regulis circa conscientiam minus certam obseruandis adhibitis, vnde cogentem docenti, dissuadentem suadenti praefereendam esse egregie docet S. VEN. PRAESES Theol. Morali §. 41.

§. VI.

Libertas
*) *Interna.*

Attribuere solemus conscientiae libertatem, quam ex iustitudo consideratur, vt ambiguitates vocum sollicitè remoueamus, libertatis characterem breuiter expediemus, qui diuersis omnino explicationibus obnoxius modo de interna, modo de externa libertate adhibetur. Dicunt nimirum, qui de anima agunt, in esse nobis facultatem quandam ex praeuia cogni-

cognitione distincta actiones nostras determinandi, quam vocant Libertatem Internam, ad quam tria potissimum momenta pertinent: 1) Intellectualitas s. facultas res distincte cognoscendi; unde qui caret anima libertate praedita libertate destituitur: qui vero distinctissima cognitione gaudet, summum eiusdem gradum obtinet. 2) Contingentia actionum i. e. vt actionis commissae oppositum locum habere poterit: hinc electionem libertas semper supponit, secundum quam bonum maius praeponimus minori. 3) Spontaneitas s. facultas praeuia consultatione mutationes producendi; unde morales actiones ad liberas referendae sunt, quas si a se inuicem separare velimus, actiones a libertate pendentes vocantur Liberae, in quibus actu adest libertas s. determinatio ex distincta cognitione, quae in actionibus moralibus tantummodo est possibilis.

Frustra, si non inutiliter, disputatum est, ad quam animae facultatem libertas interna pertineat, quum quilibet eam et ad intellectum et ad voluntatem, primario vero quoniam electionem supponit, ad voluntatem spectare facillimo negotio videat. Deo competere libertatem fuere qui negarunt, et sunt qui nostris adhuc temporibus negant; quorum tamen sententiae ex confusa libertatis notione ortum duxisse videntur, quum id summae sit libertatis vt Deus distinctissimae cognitionis lege determinetur.

§. VII.

Aliter sese habet *libertas Externa* quae latius sumta statim absoluit, quo aliquis mediante principio extra se posito non determinatur: et quum omnis determinatio externa vel sine cognitione, vel mediante eadem ab alio excitata in nos agat, datur libertas externa a coactione physica et morali i. e. a *Necessitate* et a *Subiectione*. Ad posteriorem quod attinet, quum

quum actiones norma obligante seu lege determinentur (§. II.), absentia legis spectat ad libertatem externam. Unde concipi potest, hominem in statu solitudinis plenariae viuentem externe magis liberum esse ac alios, qui in sociali degunt, eundemque qui ratione vnus actionis nullis legibus determinatur, ratione alterius posse carere libertate externa; et quo pluribus aliquis relationibus addictus est, eo minorem dari libertatis externae gradum.

Dantur et normae obligantes actionum nostrarum, quas nobis nos ipsi ad dirigendas actiones nostras formamus, quae Leges Internae vocantur, quibus nemo moraliter agens carere vnquam potest; et quo maior adest cognitionis gradus, eo maior adest actionum per leges internas determinatio, eoque rarior est obligatio per alios demum posita. Rom. II. 12. asserens apostolus, idolorum cultores peccasse *externam* hancce libertatem intelligit, dum externa voluntatis diuinae norma caruerunt; peccata vero quum legem supponant, internam iis omnino comperisse v. 15. adfirmat.

§. VIII.

v) in relat.
ad leges.

¶ Ersi libertas externa legibus admodum limiterur, tamen quum et obligatio legis in eos tantummodo cadat, qui libere agere possunt, et actiones legi conuenienter determinatae sint liberae: vt adfir in obseruandis legibus libertas necessario requiritur: quinimmo quum interna libertas voluntatis per distinctam cognitionem determinationem pro fine habeat (§. VI.): in omnibus vero legibus moralibus ope motiuorum i. e. mediante distincta boni malique cognitione determinentur actiones, nemo secundum libertatem suam agens potest facere quod legibus est contrarium; et quoniam ex distincta boni rectique cognitione oriatur libertas, leges vero principium cognoscendi bonum sistant, ex obligatione legum nasci

Secl. I. De Libertate Conscientiae agens. 99

nasci libertatem dici omnino potest. Porro quum necessitas in cognitione boni vel mali rationem habens dicatur *Moralis*, et per leges ponatur necessitas agendi cognitione determinata, ponunt leges necessitatem moralem, ita vt libere agens salua sua libertate haut queat secus agere ac agit, legibus nimirum conuenienter.

Qui libertatem pro iure venditant secundum merum arbitrium agendi, posse aliquem eodem iure secundum libertatem suam quod sensitiue sibi placet committere ac omittre existimant; sed si adlatam si notionem accipimus, quemlibet libere agentem bona tantummodo sectari videmus. Et ipsum seruatorem et eius apostolos de regenitorum libertate loquentes mirifice in hoc capite habemus consentientes: vnde conferri meretur palmarius ille locus i Tim. I. 9. vbi verba *δικαιονομος ου κησικος*, si nexum consideramus, de lege Israelitarum, quam vocant caerimoniam, explicari non possunt, sed de lege naturali s. morali v. 5. de qua enuntiat iustos liberos, non ac si de obligatione legi praestanda soluti essent, sed quoniam lex, cui subiectos sese cognoscunt, per media coactiua eosdem non obligat, quum ipsi sibi motiua ad legi, quantum fieri potest, satisfaciendum distincta sua cognitione praebeant maxime sufficientia coll. i Petr. II. 16. Gal. V. 18. 13.

§. IX.

Ita demum et conscientiae (§. I-V.) et libertatis (§. Libertas VI-VIII.) terminis euolutis ad notionem complexam dederunt *conscientiae*. minandam accedamus, quae in genere libertate iudicii de actionum nostrarum moralitate s. relatione versus legem s. versus Deum absoluitur; vnde et ipsum conscientiae actum supponit, hinc in neminem quadrat nisi rationis et intellectus exercitio gaudentem, seque inter ac Deum relationem versantem cognoscit: et quum libertas duplici potissimum significatu veniat, spectat ad Conscientiae libertatem partim vt

B

iudi-

iudicium hominis de sua versus Deum relatione et actiones, ad quas mediante conscientia ponitur obligatio, cuiuslibet cognitione distincta determinentur; partim ut externe ab aliis conscientia non cogatur: quarum prius *Internam Conscientiae libertatem*, posterius *Externam* sistit, quarum utraque deinde in relatione versus legem considerari potest.

Falsissimum ergo sibi formant conceptum, qui libertatem a conscientia, et libertatem conscientiae pro eodem habent, qui praeter actionum moralitatem, iudicium de eadem ferendum pariter ac distincta cognitionis ad facta adplicationem, et earundem ex lege derivationem ni plane tollere, tamen fundamento earum addere videntur periculum.

§. X.

- 1) *Interna* Conscientiae ex cuiuslibet cognitione distincta determinatio quum Libertatem eius Internam constituat (§. praec.)
 a) *rat. iudicii.* et iudicium, quod actus intellectus est, sola eius repraesentatione nitatur, illud omnino spectat ad conscientiae libertatem, ut quilibet pro cognitione sua de actionum suarum versus Deum relatione iudicet, vnde tanquam momentum antecedens omnia ea referri huc possunt, quae ad omne iudicium rite formandum sunt necessaria: quumque conscientia rationum inuoluat, hinc si cum Logicis loquendum est, pluribus omnino iudiciis absoluarur (§. V.) ad internam eius libertatem pertinet, ut distincta cognitione determinetur, 1) propositio maior, quae adcuratam legis, cui actiones nostras relatas cogitamus, diiudicationem postulat, in qua sub examen vocanda dispiciendum est: partim num aliquid, quod pro lege venditur, re vera sit norma obligans; et quum diuina ponatur per conscientiam obligatio, num legi praescriptae diuinae competant legis characteres, quibus si lex desituitur

Sect. I. De Libertate Conscientiae agens. II

nam nemo interne libere agens ad obedientiam obligari potest, ut e contraria parte simul ac eosdem adesse cognoscimus, per eandem libertatem obligati sumus, ut obedientiam legi praestemus: partim id considerandum est, num lex, cuius diuinam auctoritatem cognoscimus, ita sit comparata, ut nos in statu in quo degimus obliget, numque fieri possit, ut obedientiam ei praestemus: quo cognito maior expedita est. 2) In minore conscientiae libere constituenda et quacuis actiones subeundae tum ex consuetudinibus vel ratione adhibita praeiudicatis, vel experientia alio tempore iam instituta cognoscendis, tum ex lege, quam pro norma obligante habemus, sunt examinandae, et num casus specialioris sub maiorem subsumtio sit legitima, inquirendum est: quo facto, quum et maior et minor propositio distincta cognitione sint determinatae, 3) conclusio vere libera est, quae de bonitate & prauitate actionis, de plurium mutationum collectione i. e. de statu, de relatione versus Deum iudicans ex veris praemissis iisque distincte cognitis per modum concludendi legitimum deducitur.

§. XI.

Quum omnis conscientia obligationem secum ducat (S. V.) et hinc motiua cum actionibus nostris connectat (S. II.), quae sunt ratio voluntatis et actionum a voluntate pendentium sufficiens: quaelibet conscientia actiones nostras ut determinet, de iure postulari potest, et qui ob motiua ex conscientia desumpta actiones producit, agit actionum suarum ratione vere libere: vnde quae hoc loco consideranda venit Conscientiae libertas commode definiri potest per libertatem ex cognita obligatione agendi, siue iuribus suis conuenienter actiones suas producendi: hinc 1) quum iudicium

b) *rat. actio-
num.*

distinctum nunquam sit erroneum, quaelibet vero cognitio distincta ad voluntatem spectandam sufficiat, Conscientia intellectualis motuum actionum legitimarum sistit sufficiens: sin vero 2) conscientia est confusa, quum distincta demum cognitio internam sistat libertatem (§. VI.), in ea re vera non adest internae libertatis usus: tamen quum nemini contra conscientiam agere liceat (§. V.), etiam nulli omnino licet, actiones conscientiae suae contrarias producere; vnde admodum caute conscientiae erroneae, probabilis, dubiae, rationem habeamus necesse est, ne siue contra legem, siue contra nostram cognitionem agendo praevaticemur. Denique quum 3) conscientia antecedens ante actionem commissam formetur, quilibet ratione actionum suarum ex conscientiae libertate agens ad ea, quae eidem sunt conuenientia vel committenda vel ommittenda, sese determinat.

Ita determinata conscientiae libertate, nemo plane ea committer, quae conuictioni suae, saltem persuasioni sunt contraria, etsi ex erronea conscientia se determinans legibus externis agere possit contrarie; vnde Lectores nostros ad ea, quae ex Theologia Mor. cit. §. V. Schol. obseruauimus, hic reuicimus, regularum in conscientia dubia obseruandarum fusiorem commemorationem hoc loco non adlaturi. Adparet ex so. simul, quam arctum sit intellectus et voluntatis commercium, quarum mutuam tollere relationem praescribendo leges, sine sufficiente intellectus conuictione, nemini licet.

§. XII.

- 2) *Externa*
a coactione
 a) *physica*

Determinationis ab alio pendentis absentia quum libertatem externam ponat (§. VII.), externa conscientiae libertas, si latius sumitur, per statum, quo conscientia externe non determinatur, commode potest explicari, quae quum determinatio vel sit physica vel moralis, conscientia externe libera
 vtri-

vtriusque coactionis sit expers, est necessarium. Ad libertatem conscientiae a coactione physica s. a Necessitate quod attinet, quum 1) sine cognitione boni vel mali neque actus intellectus, ad quos, vti omne iudicium, referenda est conscientia (§. V.), neque actiones liberae (§. VI.) extorqueri queant; 2) legibus diuinis eiusmodi coactio excusari nequeat, a quo tantum abest, vt potius luculentissima seruatoris et apostolorum effata ac exempla contrarium probent; denique quum 3) nihil eiusmodi conscientiae determinatione efficiatur, nisi vt ad summum actiones violenter producantur internae coactioni contrariae, de qua nemo mortalium vindicare sibi potest imperium: fieri non posse videmus, vt physice extorqueatur conscientia; vnde competere eidem libertatem a coactione physica ratiocinamur.

Diudicari potest ex commemoratis in §o. 1) quid de propagatione religionis armata dicendum sit, quae sine conscientiae libertate quum locum habere nequeat, nunquam est admittenda, praesertim quum vniuersae Christianorum doctrinae sit contraria, & parum plerumque utilitatis adferre solet. 2) Qua ratione vexationes primis N. T. saeculis in gentem Christianam immittae circa conscientiae libertatem versentur, quam omnino tollunt, praesertim si conuictionem contrarii impetrandam pro fine suo agnoscunt.

§. XIII.

Coactionis moralis absentia quum libertatem externam sistat (§. VII.), ab eadem comperit conscientiae libertas, hinc 1) quum diuinam conscientia sistat obligationem (§. V.), sine cognita lege diuina nulla datur conscientia, vnde eo vsque tantummodo obligat lex humana, quo vsque eiusdem cum diuina consensus perspicitur, & ab omnibus legibus mere humanis conscientiam esse liberam patet; 2) quum iudi-

b) a coact. morali.

cio proprio, non alieno absoluitur conscientia, ab omnibus aliorum de statu nostro et actionibus iudicio est libera, uti 3) ab imperio aliorum morali i. e. eorum, qui iure nos obligandi carent, norma cognitioni nostrae contraria: neuti- quam vero a legibus diuinis, sine quibus concipi nequit conscientia (§. II.). Quod euincitur partim ex conscientiae ac religionis eadem determinandae notione, quae iudicium et cultum Dei postulat liberum et ab aliis non extorquendum, partim ex euidentissimis sacrarum paginarum scripturis, quo spectant et locus ille palmarius, qui exstat 1 Cor. X, 29, ubi dicitur; Quare libertas mea iudicabitur ab aliorum conscientia? i. e. Actiones meae mea ipsius cognitione determi- nandae aliorum iudicio non sunt diiudicandae; et Col. II. 16. Nemo vos iudicet i. e. Nemo suas de vestra versus Deum relatione sententias pro legibus diuinis vendret: et aliae im- propriae loquutiones Rom. XIV. 2. 1 Cor. VIII. 12. etc.

§. XIV.

3) *libertas
consc. circa
leges.*

Postis legibus quum tamen remaneat libertas (§. VIII.), libertas conscientiae in relatione ad easdem consideranda venit. Quae si sunt immediate *diuinae*, vel sunt naturales vel reuelatae, vnde circa utrasque versatur libertas conscientiae. Nam quum quilibet ex interna libertate agens distincta cogni- tione determinetur (§. VI.): hinc bona tantummodo sectetur ex legum obseruatione vnice impetranda; iam sponte sua legibus a Deo pendentibus satisfacit, praesertim per propiorem reuelationem noua confirmatione accedente, cuius tamen, ne obligatio euadat erronea seu dubia, characteres, curatori examini subiiciunt, ex lege sese secundum liberam conscientiam determinaturi. Si sunt leges *humanae*, quae nobis iniunguntur, vel cum diuinis consentiunt, vel sunt iisdem

iisdem contrariae; unde priori casu, qui ex libera conscientia agit lege determinata perpetrat, quoniam obligationibus diuinis conuenire lege superioris mandata cognoscit; si vero posterius, tunc si vel omnia adducerentur media externa, nunquam tamen potest ab homine libere agente extorqueri sententia et actio pro illegitima habita.

Est idem illud quod in §o. adseruimus cum heroico illo apostolorum: Deo magis obediendum est ac hominibus. In statu naturali, ubi aliorum normae obligantes desunt, nullis quidem externa libertas legibus limitatur, haur tamen secus ii agunt, qui interne agunt libere, ac si adessent aliorum normae de actionibus suis disponentes. Patet adhuc ex §o. quid et ratione illius, qui leges aliis praescribit obseruandum sit salua obligandorum libertate; cui nimirum scientia boni rectique, et hinc voluntatis diuinæ eiusque quod subditorum felicitati conuenit, et ius voluntatem suam pro norma alios obligante ponendi competat; et quod obligandis, qui facultate legem cognoscendi et ex motiuis agendi gaudeant, nulla imperari queat actio, quae vires eorum superat, et occasione, qua posita obedientiam suam declarare possint, est destituta.

§. XV.

Tali de libertate conscientiae formato conceptu, eamdem, ne cum aliis rebus confundamus, probe separamus 1) a iure sentiendi s. philosophandi, quae libertate repraesentationes rerum potissimum theologiarum sibi formandi quum absoluat, latius patet ac conscientiae libertas, quae res tantummodo considerat, quatenus ad legem relatae sunt, praesertim quum philosophandi libertas legitimum conscientiae usum vbiuis non supponat. De quo quid statuendum sit, nobis hoc loco ob modo adductam rationem diiudicandum non erit, etsi id facillime pateat, in ipso statu naturali soli

solitario legibus et regulis illud arctissime restringendum esse, ne laxo eius usu religionis termini extendantur. II) Neque minus haut est confundenda cum *Tolerantia*, quae siue statum absoluat, quo media externa coactiva contra diuersas de religione sententias non adhibentur, siue liberi religionis exercitii concessionem amplectatur, 1) itidem uti ius sentiendi ad diuersas doctrinas modo pertinet, quum conscientiae libertas iudicium de actionibus earumque versus Deum relationem pro obiecto habeat, 2) locum tantummodo in statu sociali admittit, ubi vel ab ecclesia vel a re publica conceditur, quum conscientiae libertas ad quemlibet statum, ipsumque solitudinis tendat, 3) saepius denegari potest vel ab imperantis in re publica arbitrio, vel ab ecclesia, quae denegato cum libris symbolicis consensu tolerantiam concedit nemini: quum tollere conscientiae libertatem idem esset ac tollere conscientiam.

Ex confusione iuris philosophandi pariter ac tolerantiae cum libertate conscientiae quanti in re sacra orti fuerint tumultus, Historiam Sacram vel mediocriter doctum fugit neminem. Ex quo fonte tanta Naturalistarum, Indifferentistarum, Fanaticorum et Libertinismi fautorum fluxisse videtur copia, quae Batauorum potissimum et Anglorum saepius turbauit rempublicam.

§. XVI.

Continuat.

Praeterea ex iis, quae de libertate conscientiae differuimus, duplex colligi potest consecrarium subsequenti tractationi facillime adplicandum,

I. Quum obligatione morali motiua cum actionibus nostris connectantur (§ II.), quae distinctam cognitionem per defin. suam supponunt, neminis conscientia obligari potest, nisi

nisi eiusdem cui relinquitur ut agat ex distincta cognitione; et quo usque obligamur, eo usque pater conscientiae libertas. Porro quum ille, qui secundum conscientiae libertatem agit, nihil committat, nisi quod et legibus et felicitati suae conuenit (§. VIII): neminis conscientia dici potest interne libera nisi eius, qui obligationi suae agit conuenienter. Vnde tam late pater conscientiae libertas, quam patet obligatio et posita obligatione ponenda est libertas conscientiae i. e. *obligatio et libertas conscientiae sunt correlata.*

II. Quoniam facultas libere agendi *Ius* sistit, nemo agit libere, nisi qui iuribus suis agit conuenienter; unde qui ex conscientia libera se determinant, ex iure suo agunt, eodemque utuntur legitime; et quum iuris usus ad actiones liberas sit adstrictus, nemo potest agere ex iure suo, nisi agat ex libertate. Vnde *Ius* et *consc.* Libertatem itidem connexa esse videmus.

§. XVII.

Num de adseruanda potius ac de exterminanda libertate conscientiae cogitandum sit, vtro citroque disputatum est. Fuere qui pro custodienda ea et restituenda velut pro aris ac focis, quinimmo, quod haut raro factum esse reperimus, ad sanguinem usque pugnarunt; nec tamen desuere, qui periculis multis obnoxiam esse eiusdem concessionem, nostris praeferrim temporibus crediderunt. Ad priorem sententiam, reseruatam tamen limitibus subsequenti tractatione ponendis cur descendamus, varia monent; quinimmo saluis illis limitibus necessariam esse contendimus, partim quum libertas per essentiam homini competat, et si demta est conscientiae libertas de omni obligatione, quinimmo actionum nostrarum

Necess. lib. Consc.

C

mora

moralitate actum foret; partim quum ex I. N. elementis pateat, competere nemini mortalium ius in conscientias aliorum; hinc liberas easdem cuiuslibet cognitioni relinquendas esse. Ad quae accedunt et diserta apostolorum effata: conscientiam nostram a nemine determinandam sed afflictiones potius ob eam suscipiendas esse; et ipsorum ac tot martyrum exempla: et ecclesiae salus, cuius tranquillitas pariter ac imperium non nisi ex libera conscientia determinanda est; ut reipublicae securitatem, scientiarum emolumenta et alia taceamus.

*****

SECT. II.
LIMITIBVS LIBERTATEM CONSCIEN-
TIAE CIRCVMSCRIBENS.

§. XVIII.

Limitis explic.

Illud quod ponit aliquid in ente, s. quod eidem inesse aliquid adfirmat, *Realitatem*; quod vero negat aliquid in eo deprehendi *Defectum* vocari ex principiis Ontologicis supponendum habemus; vnde colligitur, omnem realitatem per se spectatam bonam esse, et quia varia enti competere adfirmant realitates, variorum autem consensus *perfectio* audiat, omnem realitatem inuoluere perfectionem, opposita vero ratione defectum attribuere enti imperfectionem, et malam esse. Posita vna realitate tollendam saepius esse aliam experientia satis abunde declarat, cuiusmodi realitas, scil. qua posita negatur altera, vocari solet *Respectiua*, seu *relatiua*: quod praesertim variis entis relationibus de nouo accedentibus fiat
neces-

neceſſe eſt, ita vt tollenda realitas, quatenus in nexu cum aliis conſideratur imperfectionis inſtar tunc conſideranda veniat, etſi per ſe ſpectata perfectionis entis augeat: et tunc ponendus eſt realitati defectus. Qui *ulteriorum realitatum defectus* LIMES vocatur, qui relatiuas realitates vel plane tollit, vel magis determinat, et efficit, vt aliae realitates maiori entis perfectioni neceſſariae inſeruiantes vna poſſint exiſtere.

Omnis itaque Limes tollit aliquid entis, quam ob rationem ſi in ſe i. e. extra nexum cum aliis rebus conſideratur, eſt malum et imperfectio, etſi, ſi ob collisiones realitatum reſpectiuarum ponitur, perfectiones entis, in quo ponitur, ſiſtat: hinc malum neceſſarium ſit, quod in nexu ſuo bonum euadit. Poſto limite non omnibus ens priuatur realitatibus, ſed remanet omnino realitas entis, dum in parte modo defectus ponatur. Ens, in quo omnes realitates obuiac ſunt, quae ſe inuicem non deſtruunt, ſine limitibus cogitatur, et eſt Illimitatum, vt quod variis realitatibus relatiuis eſt obnoxium ſ. defectu *ulteriorum realitatum* laborat Limitatum audit, quod vel non omnibus gaudet realitatibus, vel eas, quibus gaudet, non habet in complemento maximo. Qui limites, ſi ita comparati ſunt, vt ex notione entis ſtatim adpareant, hinc ſalua eadem abeſſe non queant, Neceſſarii, Interni, Eſſentiales; ſin vero ex ſtatu demum ſuperadueniente concipiendi ſunt, hinc abeſſe et adeſſe poſſunt, Contingentes ſ. Externi vocantur.

§. XIX.

Quum omne quod aliquid entis ineſſe adfirmat, realitas ſit (§. XVIII.), libertatem conſcientiae realitatem eſſe, quis eſt qui non videat, quum et ex hominum natura ſit concipienda, et iura hominibus competentia inuoluat. Eiuſmodi conſcientiae libertas quae ſine defectu cogitatur, eſt *Illimitata*, quae, quoad internam, quum diſtinctiſſima cognitione non gaudeamus vbiuis ad actiones noſtras determinandas ſufficiente,

Lib. Conſc.
limitanda.

ente, et quoad externam, quum et in vita solitaria et in sociali legibus perfectis pariter ac imperfectis addicti simus, in praesenti statu in hominum cadit neminem. Fingamus nobis statum, qua quilibet de relatione actionum suarum versus Deum ea iudicet, quae cognitioni suae externe plane non determinatae conueniunt, secundum eandem actiones suas determinat, nullas aliorum leges quaerit, ac omnia, quae sibi competere persuadet, iura exercet, tunc illum aliis et suis et aliorum hominum officiis et iuribus contrarie agere facillime posse, quilibet videbit, praesertim accedentibus statibus hypotheticis, societatibus leges necessario desiderantibus, aliisque relationibus, quarum quaelibet peculiarem requirit regulam: quae adcuratam omnino determinationem postulant, ne sub libertatis conscientiae praetextu excusentur non excusanda, i. e. desiderant limites.

Si omnes homines genuina iurium suorum repraesentatione gauderent, si de actionibus suis omnes iudicarent legitime, si non agerent secundum conscientiam suam vere libere, nec tanta hominum multitudo per libertatem agere iactans ad omnia vitia sub praetextu conscientiae friuole committenda ius sibi competere putaret, de limitibus cogitandum non esset, quoniam quilibet iam sua sponte eandem ad iustas regulas reuocaturus esset, de quibus tamen nostris temporibus praesertim dispiciendum est, quum insignis libertatis abusus maximopere illud nobis iniungat. Nolumus hic fusio-rem thematis nostri historiam repetere, cuius facies per plura Christianae religionis saecula ita fuit comparata, vt pro defendenda conscientia maiores nostri pro virili steterint, praesertim prioribus saeculis ob crudelissimas Imperatorum genti christianae libertatem conscientiae denegantium vexationes famigeratissimis, et Saec. XVI. quo reformationis sacrae beneficio recuperata est libertas, ab ecclesia Pontificia in totum denegata: vnde non ita pro limitanda ac nobis, iis cogitandum fuit:

fuit: quum moderno saeculo hanc raro in alteram partem peccetur, dum plurimi diuersus suas in religione sententias proposituri illimitatam conscientiae libertatem postulare videntur: quare videndum vt de aureo illo cogiteretur: Sit modus in rebus etc.

§. XX.

Duplicis generis habemus fontes, vnde desumendi sunt *Diuiso* Limites libertati conscientiae ponendi: quorum alter ipsa *et* *mitum*. conscientiae et verae libertatis definitione suppeditatur, ultra cuius terminos non extendendum est definitum, qui exhibet Limites Internos: Vniuersales, Necessarios, Essentiales, respectu officiorum generaliorum ponendos: quorum pars ita comparata est, vt etiam ad statum solitarium i. e. extra societatem consideratum quadret; hinc legitimum vsus conscientiae hominis erga se ipsum determinet; pars vero ad officia spectat erga alios obseruanda i. e. per statum socialem absolutum posita: alter vero ponit limites accidentales, qui ex statu superadueniente hypotherico seu societate publica sunt concipiendi, quae quum sit vel religionis, vel securitatis publicae causa instituta, duplicis vides generis limites, positos nimirum ratione societatis religiosae s. ecclesiae et ratione ciuilis s. reipublicae.

Vnde adparet subsequenter tractationis ratio, et limitum in ipso statu solitario necessitas non demum per ecclesiam aut imperantem ponenda.

§. XXI.

Quodsi ad limites vniuersales ratione officiorum gene- *1) resp. offi-*
ralium versus nos ipsos obseruandorum libertati conscientiae *cior. gene-*
ponendos respicimus: Quum libertas consc. sine legis di- *ralium*
uinae cognitione non derur (§. V.) diuina vero lex voluntate *a) versus nos*
Dei *ipso.*

Dei absoluat, ac quo certior est eius cognitio, eo tutior sit conscientia: libertate tua vsurus legitime,

a) exploratio voluntatis diuinae. 1) Certae voluntatis diuinae cognitioni studeas, nec extra eius terminos conscientiam tuam extendas, hinc 1) ne putes a tua veris Deum obligatione te esse liberum, sed ad religionem summo Deo praestandam quanta adsint tibi motiua sedulo considera, et quum sanctissima ac iustissima eius voluntas pro principio bonum malumque cognoscendi habenda sit optimo, ad eam sollicito attende, nec quidquam a voluntate Dei abhorrens pro legitimo habe. 2) Quum cognitio nostra rationis pariter ac reuelationis propioris principii superstruenda sit, vtrumque consule, priori non contentus, quum ratio sibi ipse relicta fragmentariam modo sistat cognitionem. 3) In casibus indiuiduis dubiis voluntatem Dei explorando attendendo ad omnes circumstantias s. euentus cum illo ipso, de quo dubitas, casu coniunctos. 4) Ne pures in minore cognitionis voluntatis diuinae gradu subsistendum esse, sed eandem et extensius et intensius in dies augendo ad doctrinam spiritualem accede, hinc non id tantummodo, quod legibus est conueniens, sed et illud quod plurimum casuum est optimum, efficaciter cognosce s. nihil legitimum esse tibi persuade, quod a voluntate Dei dissentire sentis, nec tamen vllam actionem omite, cuius commissionem voluntate diuina mandatam cognoscis, ne vtroque casu contra conscientiam pecces.

Posito hoc limite et insignis libertatis abusus eorum tollitur, qui salua conscientia Deum negari posse somniant, aut tamen libertatem ab omnibus legibus conscientiae libertate inuolui sibi persuadent, aut vltra officiorum ac iurium suorum cognitionem eam extendunt: et legitimus eiusdem vsus mirifice facilitatur, maiorque rectitudo pariter ac certitudo obtinetur. Sacra scriptura inter alia nostra officia nihil nobis anti-

antiquius habendum esse saepius adfirmat, quam frequens et
indutrium voluntatis diuinae scrutinium, eiusdem explora-
tionem et voluntatis ex ea determinationem. cf. Rom. XII. 2.
Phil. I. 10. Eph. V. 17. etc.

§. XXII.

Quum conscientiae actus sub formando ratiocinio ³⁾ examen
commode possit repraesentari (§. V.) in examine conscientiae *conscientiae.*
ad quamlibet eius propositionem sollicitè attendendum est:
quare accipe Limitem secundum.

II) *Ne in praemissis conscientiae tuae praecariceris*, hinc, *ne*
1) circa maiorem conscientiae, quae cognitionem
legis amplectitur, caueas 1) ne tibi persuadeas a mero tuo
arbitrio pendere, num velis superiorem eiusque voluntatem
pro norma actionum tuarum obligante cognoscere, sed per
naturam tuam quum iam sis obligatus ad leges naturales ob-
seruandas, fieri non potest vt vllò te modo soluere queas a
tam firma obligatione, sed legibus necessario es adstrictus.
2) Ne putes liberum tibi relinqui, cuius superioris volun-
tatem pro norma actionum tuarum accipere velis, sed quum
a Deo omnia tua pendeant, illius voluntatem pro lege accipe,
et iis, quae te obligant, legibus humanis conuenienter viue,
nullam tamen legem nisi cum diuina consentientem tibi iniungi
concede. 3) Ne quoad cognitionem legis existimes, liber-
tati tuae relinqui posse, num velis cognoscere legem; vt re
potius quamis occasione, qua potes legis impetrare cogni-
tionem, nec explicationem eiusdem pro arbitrio tuo institue,
sed sequere interpretationem vel ipsius legem constituentis,
vel regulis interpretationis maxime conuenientem. 4) Ne
ratione executionis actionum pecces, sed simul ac cognitio
legis adest, quum oriatur necessitas moralis (§. VIII.), ea faci-
enda sunt, quae lege determinata cognoscis.

(III)

b) Cir-

b) Circa minorem propositionem, quae factum subsu-
mit et quoad antecedentem, et quoad consequentem consci-
entiam, ne agas praecipitanter et confuse, ita vt subsumas vel
eiusmodi actionem quam nunquam commisisti, nec vnquam
committes: vel quae subsumi nequit legitime sub maiore
propositione. Praeterea adhuc opus est 1) vt omnes
actiones tuas examini maxime riguroso subiicias, nec te so-
lummodo committendo peccata legi contrarium agere, sed
et omittendo a lege sancita peccare pures, 2) vt meras
actiones externas examinando non sis contentus, sed vniuer-
sum tuum statum, omnemque tuam versus Deum relationem
solicite explores.

Adhibito hoc limite quum quilibet euadat conscientiosus
i. e. propter conscientiam actiones suas dirigat, non facile sine
cognitione, multo minus contra eandem ager, hinc libertas
interna hac ratione ad iustas suas regulas vocatur: et quum ex
propositionibus veris nihil falsi sequatur, praemissis legitime
sefe habentibus et modo concludendi vero adhibito nec iudi-
cium erroneum, nec actiones legi contrariae committi pote-
runt: vnde vltra officia et iura sua nemo libertatem extendet,
regulam hanc obseruans. Examen hocce non interruptum
sedulo continuandum et saepissime instituendum esse scriptura
monet, qua ratione habitus conscientiae quem Apostolus in-
nuit Hebr. V. 14. impetratur. cf. Theol. Moral. citata §. 44.
Spectant huc ex oraculis sacris varia loca ex parte iam citata,
quibus adde Pl. I. 2. Deut. VI. 7. sq. Ios. I. 8. Ios. VIII. 19.
2 Cor. XIII. 5. etc.

§. XXIII.

Quum actionum ex cognitione determinatio errori-
bus dubiisque eandem ingredientibus admodum euadat diffi-
cilis, incerta, ac minus tuta, necesse est in libertate conscientiae
legitime determinanda, vt

III) omnes

7) dubio-
rum remo-
tio.

III) omnes conscientiae errores et dubia iuste remoueat ac resoluat, hinc 1) vt et maiorem propositionem, num cognita lex diuinae characteres agnoscat, numque in te cadat obligatio, et minorem, qua ratione actiones tuae ad legem relatae sint, rite perspicias (§. XXII.), et quod tibi dubii est residuum animo a partium studio alieno perpendas, 2) vt et de erroribus conscientiae distincta cognitione remouendis cogites, et dubia tua ad euitandam obligationem non morose sustineas, sed statim examinando legem eiusque explanationem et facti subsumtionem in resoluendis iisdem labores, 2) vt, quodsi tua ipsius disquisitione dubia remouere non posses, aliorum, de quorum dexteritate ac sinceritate conuictus es, cognitionem in consilium adhibeas, non ramen ex praeiudicio auctoritatis, sed ex cognitione tua illis obtemperes, 4) si frustra de dubiis remouendis laborarum esse sentis, praeter regulas in conscientia dubia obseruandas §. 41. Theol. Mor. vt tamen in dirigendis actionibus tuis ex cognitione dubia caute agas, ne aliis tuis officiis contrarie agas, aut aliorum iura laedas, nec in laboribus de conuictione impetranda negligens euadas.

Remotis dubiis et libertas interna euehitur, et obligatio legis, et eorum conatibus, qui libertatem a lege libertatem conscientiae sistere putant, resisti potest. Regula ista: De omnibus est dubitandum sano sensu explicata non extendenda est ad dubia ex animo partium studioso profecta, aut friuole ad suspendendam aut dissoluendam obligationem sustentata facile discutienda: quorum remotio a libertate conscientiae necessario supponitur. Eph. IV, 14. sq. Hebr. XIII, 9.

§. XXIV.

Quum et plures adsint leges normam actionum no-
strarum exhibentes, et plurium officiorum legitima combi-
natio obseruatio.

D

natio statum hominis versus Deum absoluat, in conscientiae libertate ad regulas vocanda, videndum est.

IV. *Ut totum ambitum officiorum nostrorum perspiciamus*, hinc 1) ne putes ad legitimam tuam versus Deum relationem sufficere obedientiam vni alteriue legi praestandam, sed omnibus, et quidem ex assè satisfacias necesse est: hinc vnica lege, cuius obligationem perspexisti, violando peccatur, si vel omnibus ceteris morem gereres, 2) quum saepius fiat vt vni obligationi satisfaciendo alteram laedamus, aut tamen obtemperare ei non possimus, quo casu adest Collisio obligationum seu legum, caute inquirendum est, qua ratione in plurium officiorum collisione excipiendum sit, ne contra conscientiam agamus, hinc praeter dubiorum remotionem (§. XXIII.), videndum, cum qua lege maxima coniuncta sit obligatio; vnde lex diuina humanae, ea cuius maior in nos cadit cognitio praesferenda est: hinc obligatio certa magis habenda ac incerta, lex cuius obseruatio in nostris viribus posita est, praesferenda est legi cui attemperare actiones nostras impedimur. Ea denique lex, quae plurimum confert ad perfectiones nostras euehendas, maiorem habet obligationem ac alia. Vberius agitur de intricata hacce materie in Theol. Morali saepius adducta §. 100.

Quum neminis conscientiam vocare possimus liberam, nisi qui omnibus suis obligationibus satisfacit, omnium obligationum examen necessarium esse vides: contra quas peccatur, non modo si orta collisione vtrasque leges negligimus, sed quoque si illegitime excipiendo minorem maiori praeponimus. Pertinent ad hoc officium legitime constituendum et frequens voluntatis diuinae disquisitio (§. XXI.), et legis diuinae conscientiam vnice obligantis examen (§. XXII.), et omnium dubiorum ac errorum sollicita remotio (§. XXIII.).

§. XXV.

§. XXV. Quoniam et societate eum aliis carere non possumus, b) *versus alior.* et a legibus naturalibus pariter ac reuelatis officia scribuntur aliis exhibenda, hinc in omnibus nostris actionibus ad nostram pariter ac aliorum felicitatem attendendum est, in iudicio conscientiae pariter ac actionibus conscientia determinatis aliorum habeamus rationem necesse est: quo spectat in genere 1) ut iurium nostrorum exercitio aliorum iura non violemus, potissimum illa, quae aliis ratione conscientiae competunt; hinc in conscientias aliorum nobis non vindicemus imperium; nostram boni malique cognitionem iis iniungendo, 2) ut omnia ea, quae ad eorum conscientiam erroneam veram, dubiam certam, sensualem intellectualem reddendam spectant adhibeamus, et quoad actiones et conscientia determinandas facem aliis praefereamus.

In statu naturali solitario multa nobis licerent, quinimmo legitima essent, quae in vita sociali secus se habent; vti eadem ratione manifestum est, posse aliquem, ex distincta sua se cognitione et si determinet, tamen in alios euadere iniurium; vnde colligimus partim, necessariam esse frequentem eorum, quae aliis competunt, iurium disquisitionem, ut saluis eorum iuribus nostra exerceamus, partim illam ipsam considerationem libertati nostrae ponere limites, qui et quoad iudicium et quoad actiones nostras e libero iudicio ortas obseruandi sunt.

§. XXVI.

Quoniam et in omnibus iudiciis, ut verum adsequamur admodum caute attendendum est, et imperium in aliorum conscientias est illegitimum (§. XIII.), in determinanda libertate conscientiae si aliorum habemus rationem, eo dispiciendum est: *Ut caute de aliorum statu et actionibus iudicemus.* Et enim quum conscientia de actionum nostrarum moralitate

iudicet, circa aliorum statum et actiones non versatur, praefertim quum aliorum versus Deum ratio ex actionibus externis non possit certe diiudicari, sed ex interna cuiuslibet conditione, quae quum nemini pateat, consultissimum omnino est, ut quemlibet iudicio diuino relinquamus et nostrum de aliis iudicium suspendamus. Quodsi autem officii nostri rationem postulare nobis persuaderemus, ut de aliis iudicemus, ad iustissimas regulas iudicium illud reuocandum est, ut et ad obiectum iudicii et ad ipsum iudicium sollicitè respiciamus. Quod 1) ad obiectum attinet, si de actionibus aliorum iudicare velimus, illae in relatione ad legem et agentem considerandae sunt: hinc nulla actio aliorum nisi ex lege eisdem obligante diiudicanda est; videndum itaque, num actiones aliorum, de quibus iudicamus, ad legem relatae sint; nulla nisi habita ratione conscientiae et cognitionis aliorum reicienda seu adprobanda est: attendendum denique num ex proposito commissa sit, de qua iudicamus, actio. Plurium actionum determinatio quum statum hoc loco sistat, id potissimum in diiudicando aliorum statu videndum est, ut non ex vnica, sed ex pluribus, quin si fieri potest ex omnibus, nec solum ex externis, sed potissimum internis aliorum mutationibus iudicium formemus; quarum quum perquam difficilis sit cognitio, quam arduum sit negotium, de aliorum versus Deum relatione iudicare adparet. Respice 2) ad ipsum de aliis ferendum iudicium, in quo formando et ad intellectum attendendum est, ita ut non ex obscura aliorum cognitione sed tam distincta quam possibilis est, non ex praecipitantia sed attentione legitime instituta iudicium formemus; et circa voluntatem dispiciendum est, num praedictis occupatus sit animus, num ab omni partium studio simus alieni, ne siue ex amore aliorum nimio, siue ex inuidia et odio iudicantes in

in alios euadamus iniurii; in manifestando vero iudicio nostro quam caute agendum sit, per se iam facillime patebit.

Præiudicium quod multos libertate sua ratione officiorum versus se ipsos præstandorum vientes occupat, licere sibi in aliorum conscientias imperium, posita hac regula euertere potest, vti vera libertas, qua ductus quilibet iuribus suis conuenienter agit, adseruatur et euehitur. Quam cautae in iudicio de statu et actionibus aliorum, quod omiſſis hiſce regulis peccatum euadit, adhibendae ſint leges, egregie docetur Luc. VI, 37. 41. ſq. Rom. XIV, 4. 10. 13. 1 Cor. IV, 4. ſq. etc.

§. XXVII.

In actionibus nostris ex conscientia secundum §. V. *B* rat. actio-
determinandis eadem cura eo videndum est, vt aliis detri-
mentum non adferamus libertatis nostrae abusu. Actio, quae
num.
aliorum statum efficit deteriore, quum scandalum audiat,
in regulis, quibus libertatis conscientiae vsus adstringendus
est, necessitas postulat: *Vt omnia scandala sollicitè effugiamus.*
Quae si sunt actiones legi diuinae non conuenientes, quibus
commiſſis aliorum status redditur deterior, Data; si vero
sunt facta legi diuinae non repugnantia, quibus alii ad statum
suum deteriore reddendum abutuntur, Accepta audiunt
scandala. De prioribus tria facillime potes cognoscere 1)
quum sint actiones malae, nullum scandalum sine peccato dari,
hinc omnia scandala data esse illegitima, maiorem vero mo-
ralitatis gradum cadere in scandala ex proposito data s. volun-
taria ac in non voluntaria, 2) deinde: omnia scandala data
sollicitè effugienda esse, nec villo capite excusari posse sub
praetextu libertatis conscientiae, a quo tantum abest vt po-
tius 3) quoniam conscientiae libertas legitimum officiorum
nostrorum vsu pro obiecto cognoscit, nemo ex libertate
sua se determinans aliis dare queat scandalum. De postero-

ribus vero vterius dispiciendum erit; quum scandalum acceptum vel sit inuitabile i. e. actio legitima, quae salua conscientia euitari nequit, per accidens vero et abusiue aliis damnum euadit, vel euitabile i. e. actio permissa, quae aliis per accidens sit detrimento. Scandalum inuitabile quum sit actio legitima i. e. lege diuina mandata, deinde quum ita sit comparatum vt salua conscientia omitti nequeat, est actio certis sub circumstantiis necessaria: vnde positis his circumstantiis secundum conscientiae libertatem non solum committi potest, sed etiam vt committatur eiusmodi actio obligati sumus, etsi ad praecauendam aliorum deprauationem eo allaborandum sit, vt quilibet, qui peccandi occasionem accipere possit, sufficientem de illa adquirat institutionem. De scandalo vero euitabili longè aliter sese res habet, quod etsi in se spectatum sit actio legitima, tamen positis circumstantiis indiuidualibus non necessarium est, quare regulis in collisione obligationum (§. XXIV.) in medium adhibitis, eiusmodi actio, qua alter reddi potest deterior, vel plane est omitrenda, vel si per conscientiam omitti eandem non posse putaremus, eo tamen videndum est, vt ea actionis modificatio committatur, qua alium reddi posse deteriozem praeuidimus.

Quum latius se non extendat libertas conscientiae ac ius et obligatio (§. XVI.), nemini vero ad alios deteriores reddendos ius et obligatio competant, ad scandala aliis praebenda non potest extendi libertas, quae e contraria parte secundum §. XXV. de aliorum salute vt simus cupidi postulat. Scandalis datus non modo ille qui praebet, sed etiam alii quum reddantur deteriores, maior in illa moralitatis gradus cadit, ac in peccata, quibus aliis damnum non inferitur; vt ea scandala maiora sunt, quae in conspectu multorum committuntur, saepius iterantur, et maiorem habent in aliorum starum influxum; quae seruator grauissima oratione interdicit Math. XVIII, 6. sq.

sq. Luc. XVII, 1. sq. Scandalum inevitabile et ipse Christus fuit, cuius humili forma, incompta doctrina et ipso redemptionis opere deteriores se reddiderunt culpa sua Pharisei Math. IX, 2. c. XV. 12. quod ipse servator bene monet cap. XI, 6. c. XIII, 57. vnde lapis offendiuli vocatur Rom. IX, 33. 1 Petr. II, 8. et tota quae eius nomen habet, religio eiusque praedictio 1 Cor, I, 23. vnde illud per se consideratum peccatum non esse colligimus. Scandali euitabilis exemplum, regulasque circa idem obseruandas signat Paulus 1 Cor. VIII, 8. 9. sq. c. IX. c. XI. coll. cap. X, 27. sq. Rom. XIV, quod itaque si per se consideratur, ad licita quum referendum sit, non est actio mala, euadit tamen peccatum omiſſis amoris, sapientiae et prudentiae regulis.

§. XXVIII.

Haec tenus officia generalia, quae limites ponunt ac re- 2) *ratione* gulas libertati conscientiae et versus nos ipsos (§. XXI-XXIV.) *specialium*. et versus alios (§. XXV - XXVII.) praestanda considerauimus, quae quum statu superadueniente magis determinentur, ad limites et ab ecclesia et a re publica ponendos attendendum est, de quibus in genere vides: 1) quum status limites hofce, qui ex notione conscientiae eiusque libertatis proxime deduci non possunt praescribens, sit accidentalis, limites hofce eadem ratione non esse necessarios, hinc neminem stringere nisi societati addictum, esse mutabiles et societate soluta cessare, neque minus eosdem pro diuersa societatis ratione diuersos esse, ita vt quod vna societas prohibet altera mandare queat, 2) quum quilibet in statu praesenti et ad ecclesiam et ad rempublicam accipiendam obligatus sit, quod ex Iuris Naturae principiis pater, quemlibet simul ac eandem amplectitur, ad omnia officia ab ea praescripta obligatum esse, quinimmo quum sine legibus perfectis i. e. cum iure cogendi coniunctis nulla stabiliri possit societas, easdem regulas

las a societate cum coactione quadam coniungi posse, necessitate postulante: quae tamen a coactione conscientiae probe distinguenda est.

Coactio, quae vim legibus addit, motiua externa absoluit, ut quilibet debitam legibus obseruantiam praestet, hinc obligationi suae satisficiat, et ex conscientia agat, a qua toto coelo differt coactio ea faciendi, quae cognitioni et conscientiae contraria sunt, quae cum conscientiae libertate nullo modo consentit.

§. XXIX.

a) in Ecclesia

Ecclesia, quae societas est religionem pro fine proximo agnoscens, quum 1) omne imperium in aliorum conscientias sit illegitimum (§. XIII.) nec de internis in foro humano iudicari possit, imperium sibi in membrorum suorum conscientias non vindicat, quare neque coeam ab ipsis postulat obedientiam, neque mediis coactiuis vitur ad conuictionem excitandam, sed libertatem conscientiae iis concedit, 2) quoniam conscientia et religio idem habent obiectum, vtriusque consideratio porissimum spectat ad ecclesiam, quare de religionis exercitio pariter ac de recto conscientiae usu sollicita sit necesse est, cuius abusum denegatura regulas scribit ac limites libertati conscientiae ponendos ex triplici potissimum capite deducendos: quorum primum necessitate consensus in credendis ac agendis nititur; vnde ecclesia neminem pro membro agnoscit a dogmatibus suis dissentientem, et iudicium de relatione versus Deum ad regulas vocat: secundum ex necessariis ecclesiae legibus concipitur, quae externam libertatem limitant: vltimum denique disciplinae ecclesiasticae et officii ministrorum ecclesiae adnumerandum est, quod ad silentium redigit renuentes.

A ve.

ab illis A. vero itaque non abhorrerunt, qui in scriptis suis ad hanc materiem spectantibus adseruere, a denegata conscientiae libertate ad falsitatem religionis et ecclesiae eandem denegantis, et v. v. a concessa et defensa lib. consc. ad veritatem ecclesiae valere consequentiam.

§. XXXI.

Quaelibet ecclesia religionem pro fine suo proximo *α*) *Libris* agnoscit (§. praec.), religio autem, quum determinatus modus *Symbolicis* fit Deum colendi, omnis ecclesia eiusmodi modum determinatum adsumit, in quo omnia eius membra consentiunt; vnde et principium eundem determinans adesse debet, quod Christianorum partibus commune est scriptura sacra, et normae publicae, e quibus dogmata ad religionem cuiuslibet ecclesiae spectantia sunt cognoscenda. Quae quum audiant *Libri symbolici*, eorundem necessitatem videmus, in quibus ea potissimum dogmata sunt proponenda, quae ecclesiae cuidam propria sunt et distinctiua, vt et consensus singulorum membrorum facilius impetrari, et errorum ecclesiae falso attributorum accusatio remoueri, et dissensus ab aliis religionum partibus declarari iisdem queat. Vnde colligimus 1) ab omnibus ecclesiae membris dogmata libris symbolicis contenta accipienda et pro veris habenda esse, non tam ob ipsum librorum symbolicorum mandatum, sed potius ob cognitum eorundem cum scriptura sacra consensum, praesertim si legibus reipublicae confirmata sit librorum symbolicorum auctoritas, quibus effici potest vt iuramento declareretur consensus, 2) nulli omnino ecclesiae membro licere, vt aliter de dogmatibus sacris, praesertim distinctius, sentiat, aliter doceat, aliter agat, ac veritatibus in libris symbolicis propositis est conueniens; omnesque eos, qui suum a libris symbolicis dissensum declarant, ab ecclesia se ipsos excludere.

Non urgebimus hoc loco famofam illam controuerfiam de relatione librorum symbolicorum verſus libertatem conſcientiae, ſingula vtriuſque partis argumenta enumerantes, quum ex euolutis in ſo. iam adpareat 1) libros symbolicos libertatem conſcientiae membrorum eccleſiae non tollere, ſeu coactionem eorum inuoluere, coll. Schol. §. XXX. quoniam et neminem cogunt ad adplauſum religioni cuidam dandum, ſeu in accepta religione et eccleſia perfeuerandum, ſed merum cognoscendi dogmat ſua principium ſiſtunt, quod neminem obligat, niſi in eccleſia iam viuente, et libertate, qua quilibet ex diſtincta ſua cognitione ſe determinat, priuant neminem, 2) limites omnino lib. conſc. iisdem poni, quum non ſolum cognitionem dogmatum illorum quibus actiones determinandae ſunt, excitent, ſed etiam quodlibet membrum ad iuſtas regulas vocent. cf. S. V. BAVMGARTEN Introd. in libros symbolicos §. I. 5. et diſſertationem eodem PRAESIDE habitam de Neceſſitate librorum symbolicorum.

§. XXXII.

3) legibus
eccleſ.

Quum et communis finis in qualibet ſocietate obtinendi et boni ordinis ratio poſtulet, vt leges adſint, etiam in eccleſia eiufmodi conſtitui debent leges, quae vel ex pactis a conſtitutis eccleſiae membris iniris, vel ex magistratus ciuicis confirmatione cum iure perfecto coniunctae ſunt, et omnibus eccleſiae membris normam obligantem ſiſtunt, actiones ſuas externas religioni eccleſiae conuenienter dirigendi. Vnde ius comperit eccleſiae 1) a quolibet poſtulandi, vt et omnia, quae ad conſenſum in dogmatibus ac modum iis conuenienter viuendi ſpectant, et ea quae boni ordinis adſeruationi inferuiunt, hinc quoque ceremonias ab eccleſia ſtabilitas adſumat ſuaſque actiones ita dirigat, vt conſenſus in eccleſia pariter ac ordo impetrari queat; 2) quum ius illud eccleſiae competens cum iure cogendi coniunctum ſit, obedi-

enti-

etiam legibus denegantibus potest poenas constituere, quae vel a sola ecclesia constituuntur, et denegationem iurium ex nexu cum ecclesia concipiendorum seu exclusionem e societate ecclesiae intolunt, vel auctoritate civili nituntur.

Leges ecclesiae quum normae sint obligantes et cum iure cogendi coniunctae, pro meris consiliis haberi non possunt; quae quum ecclesia in se spectata sit societas aequalis, si ab aliis constituuntur, quibus ecclesia iura sua administranda commisit, sunt leges conventionales. Jam quum omnes leges libertatem limitare iam supra monuerimus, leges etiam ecclesiae limites ponunt libertati consc. quam tamen, quum sine libertate conscientiae non detur obligatio (§. XVII.), non tollunt sed necessario supponunt, praesertim quum id euilibet relinquatur, num in ecclesia leges ponente viuere velit a qua simul ac se separauerit, cessante legum ratione cessant leges.

§. XXXIII.

Quum et dogmata ecclesiae et modus iisdem conuenienter viuendi singulis membris cognitus sit reddendus, personae constituantur necesse est ad vtrumque membris ecclesiae satisfaciendum; quibus quum consensus in doctrina adseruandi pariter ac boni ordinis cura competat, eo dispiciendum est 1) vt quemlibet auditorum suorum de veris ecclesiae doctrinis sufficienter erudiant, praesertim vero de omnibus ad ordinem salutis pertinentibus, vt salutarem adquirant cognitionem solliciti sint, quod dicitur officium Didascalicum: et ad modum religioni ecclesiae conuenienter viuendi frequentes adhortationes et optima notia praebeant: quod est munus Paedeticum, 2) vt ad dubitantes et errantes circa doctrinam summopere attendant, eorundem errores ac dubia destruant, eosque ad rectam veritatis viam reducant,

quod est officium Elencticum; circa eos vero, qui vita sua ecclesiae dogmatibus repugnant, eo videant, ut scandala data ab iis remoueantur, et quaeuis vitiorum genera pro virili reprehendantur, quod audit munus Epanorthoticum. Vnde quum libertas conscientiae verae ecclesiae sit criterium (§. XXX.); eo quidem vident ministri ecclesiae, ut adseruetur ea in ecclesia, tamen ob vix enumerata eorum officia eo dispiciunt, ut quilibet interne agens libere distinctam dogmatum ecclesiae cognitionem supponat, et nemo libertatis consc. praetextu vitia tegat, quare limitant lib. consc.

§. XXXIV.

b) *in statu
civil.*

Respublica est societas securitatis ergo instituta; ad quem finem obtinendum quum admissum imperium multa faciat, ille, cui ius competit aliorum actiones ad finem reipubl. impetrandum dirigendi, Princeps audit; vnde magistratus ii sunt, quibus iura imperantium a reipublicae ciuibus delata sunt. Ecclesia quum sit in re publica, non vero res publica in ecclesia, et per se spectata non habeat imperantem (§. XXXII. Schol.), eundem imperantem agnoscit, quem res publica: cui itaque ius competit 1) omnia ea, quae vel ad consensum vel ad bonum ordinem in ecclesia religionis pariter ac securitatis causa sunt necessaria, efficiendi, hinc librorum symbolicorum auctoritatem tuendi et confirmandi, leges ecclesiasticas ferendi, liturgias, cerimonias et disciplinam ponendi, ministros ecclesiae constituendi, tempora et loca ad religionis exercitia figendi, ecclesiam ab aggressoribus suis efficaciter defendendi, & quodlibet eius membrum in possessione iurium suorum conseruandi, 2) quum ecclesia sine libertate conscientiae vera non detur, eo

videat magistratus, vt eadem adseruetur, vnde ei non licet, vt in ciuium suorum conscientias imperium sibi vindicet, siue illos ad certam religionem, quam pro vera non cognoscunt, accipiendam cogat, ita tamen libertatis consc. vsus ab imperio ciuili determinetur, vt ex eo regulis non satis adstricto neque ecclesiae neque securitati publicae oriatur detrimentum: vnde limites ponit libertati consc.

Quae de iure principis circa religionem et sacra a pontificis et fanaticis negato disputantur, fusiori tractationi enarranda linquimus cf. Theol. Moralem §. 184. Libertatem conscientiae etsi nullus denegare possit imperans, tamen num plurius partium sacra in regionibus suis tolerare velit, arbitrio eius relinquendum est. Limites libertati consc. in re publica ponendos cognituri attendamus adhuc et ad leges imperantis limites ponentes, et ad officia ex ciuium parte obseruanda.

§. XXXV.

Ratione magistratus libertatem conscientiae quidem α) rat. m^o concedentis, sed determinantis et limitantis (§. praec.), ex g^o magistratus, nexu eiusdem cum ecclesia ac republica tria potissimum momenta sunt obseruanda.

I) Magistratus sub conscientiae praetextu nihil quod legibus diuinis aut reipubl. saluti contrarium est permittat. Quum quaelibet conscientia ponat obligationem et ex conscientia agendum sit (§. V. n. 3. 4.) vti in statu naturali, ita etiam in statu ciuili, possunt 1) ciues vel conscientiam erroneam pro vera habentes, vel eiusmodi conscientiam cuius obligatio cum aliis ex statu hypothetico ortis collidit sectantes contra rem publicam et ecclesiam peccare: vnde non

solum leges a magistratu posita eius quod in ciuitate secundum leges a Deo pendentes rectum est principium cognoscendi sistunt, sed etiam quae plurium obligationum in re publica collidentium praeferenda sit obligatio secundum §. XXIV. determinari ab imperante potest, et per consequens ea omnia possunt interdici, ad quae aliquis obligatum se esse falso sibi persuadet, sine coactione conscientiae: 2) nec raro fieri solet, vt aliquis ecclesiae salutem et ciuitatis tranquillitatem turbans conscientiae nomine crimina sua excuset, cuius conaminibus limires sistere potest magistratus actiones eiusmodi interdicens et suppliciis adficiendo, inde ponit limites conscientiae suadenti quoad actiones externo imperio ciuili subiectas et saluti publicae contrarias.

II) Magistratus in limitanda libertate conscientiae dissuadentis rationem habeat. Quae quum de prauitate actionum iudicet (§. III.) magistratui autem in ciuim conscientias non competat imperium (§. XXXIV.), nihil omnino ab iis exigere potest, quod pro laesione obligationis diuinae per conscientiam posita habent. Ergo imperans iura sua in ecclesiam exercens sacra publica permittens et ordinans, ministros ecclesiae constituens et de actionibus membrorum ecclesiae disponens eo videat, vt nihil omnino instituat, quod vel cum cuiuslibet ecclesiae doctrinis non consentit, vel cognitioni et conscientiae prohibitaui ciuim est contrarium.

III) Quum plures dentur religionum partes et ecclesiae, quae sunt in re publica, imperanti vt paci externae diuersarum sectarum consulatur, curandum est; vnde admisso inter-

interno ecclesiarum discrimine, quod sine coactione conscientiae tolli nequit, eo videat, ut nulla ecclesia in alteram euadat iniuria siue imperium sibi in aliam vindicet, quo admissio locum non habet libertas conscientiae; ut praerogativas religioni et ecclesiae, quae dicitur dominans, pactis publicis confirmata, quoad salua libertate fieri potest, conferuet; porro controuersias de dogmatibus diuersarum partium ita determinet, ut tranquillitas publica conferuetur: et id denique agar, ut illis religionum partibus, quorum tolerantia et ecclesiae dominantis saluti et reipubl. securitati repugnat, denegatis sacris, ius emigrandi concedatur.

§. XXXVI.

Quodsi denique ad ciues, quorum libertas in reipubli-^{β)} rat. ci-
ca limitatur (§. XXXIV.), attendimus, illi, quum ad obse- uium.
quum magistratui praestandum perfecte sint obligati, leges et limites ab eo positos propter conscientiam obseruent, neesse est. Ergo

I) Quum nulla lex sine, multo minus contra conscientiam nos obliget (§. V. n. 3.) nemini ciuium licet, ea committere, quae legi diuinae repugnare sibi persuadet i. e. Conscientiam suam prohibitiuam obedientia actiua violare. Quum vero fieri queat, ut aliquis imperans ad actiones, quae contra conscientiam sunt, obligare nos velit, obedientia actiua tamen quum praestari nequeat nisi obligatione diuina perspecta, coactiones cum lege imperantis connexae subeundae potius sunt, ac contra conscientiam agendum, quod est obedientia passiu.

II) Quum

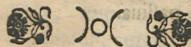
II) Quum in re publica superioris de actionibus civium voluntas sit norma obligans, ciues id sibi ne vindicent, ve leges superiorum suorum earumque rationes, multo minus ius superiori competens sua voluntate subditos obligandi, examinent, nisi legibus et iuribus diuino sint contrariae, tamen id dispiciant, num cum summi legislatoris voluntate consentiant a re publica mandata: et quum obligatio demum diuina conscientiam sistat, ea quae ex pactis et iure humano sunt deriuanda non statim ad conscientiam referant.

III) Quum in societate humana soli superiori ius competit, voluntarem suam pro norma actiones civium obligante declarandi, nemo civium aliorum hominum solam auctoritatem ad conscientiae obligationem referat, sed eiter aliorum imperium (§. XIII.) simul ac tamen de legitimi superioris voluntate et conscientiae consensu conuictus sit, agendi adest obligatio.

T A N T V M!

ERRATA

Lege p. 5. l. 11. solent p. 9. l. 30. cognoscemtem p. 12. l. 15. omit-
tenda p. 13. l. 11. conuictioni p. 21. l. 2. diuersas p. 24. l. 7.
tuas p. 27. l. 14. aliis p. 28. l. 28. formemus. Reliqua B. L.
prementi festinationi dabit.

AESTVMATISSIMO
RESPONDENTI

SAL. PLVR. DIC.

PRAESES.

Est vnus ex omnibus minime sum ad epistolas scribendas accommodatus, quod non solum laboribus plerumque ita distincor, vt dudum omni fere caruerim familiarium litterarum commercio, atque ab ipsis officiis praestandis haut raro impediar, verum etiam nunc maxime obruor negotiis, non magnis certe sed multis et ipsa cumulatione laboriosis, atque praeter reliquas occupationes concatenatas in alia disputatione commilitonis abiturientis propediem paranda elaboro: tamen, cum intelligerem ad finem properare operas typographi, atque instare reditum TVVM in patriam post peractum disputationis publicae laborem, statui nostrae necessitudinis esse meaeque in TE beniuolentiae, amoris et fidei, hac opportunitate non tacere sed aliquid ad TE litterarum publice dare, omnibusque testatum facere, et quanti a me fias, et cur TIBI tuaque causa tantum velim, quantum volo et cupio. Efecisti enim vt sensim plusquam duplicandum esse existimaerim amorem insignem, quo TE illico amplexus fueram, quon in disciplinam meam concederes mihi-que familiaris innotesceres: tam ob vultus animique ingenuitatem, morum verecundiam, proficiendi ardorem, promptum obsequium amoremque in me TVVM perquam officiosum, quam TVORVM atque parentis potissimum summe venerandi causa, quem dudum ita suspexi vt si vel mediocriter hic officium TVVM facturus fuisses, nihiloscium ob amicitiam paternam in TE amando ornandoque magnopere mihi

F

eniten-

entendum esse duxissem. Quod licet nec difficulter nec illiberaliter acturus fuisseni, etiãsi nulla ad hunc iustum in TE amorem accessissent incrementa noua: longe tamen nunc libentius TE amo maioris que facio, ex quo id operam dedisti atque consecutus es, vt meus in TE amor, qui et communis antea et necessitatis officii que fuerat, singularis plane voluntatis que euãserit, atque ea incrementa ceperit, quae augeri posse non videantur. Nam quo frequentius, prob dolor! euenire solet, vt heroum filii degeneres fiant, atque Theologorum imprimis virorum que de re publica Deique ciuitate bene meritorum et merentium liberi in alia omnia transeant, parentum saltem exempla et imagines domesticas imitari, sequi aemulari que vel nolint vel nequeant: eo certe maiorem ex TE voluptatem cepti, postquam sperare primum, deinde considerare potui neutrum a TE verendum esse, meque habere, cur non solum TIBI parentem immortaliter de TE meritum, verum etiam venerabili patri TE filium dupliciter gratuler vere, ex animo et sine formidine. Vnum gratulationis genus bona mente absoluitur virtutis que christianae studio, quod, si a Deo discessero, cui et omnia et sanctiorem imprimis spiritus sui disciplinam debes, TIBI acceptum referendum est, quom a parentibus praeceptoribus et mortalium quoquam de aliis praestari nequeant, quae cum ab vno DEO profisciscuntur, tum voluntatis et arbitrii sunt. Alterum ingenio nititur bonis litteris gnaniter et enixe culto atque eximia doctrina et dexteritate, quam TIBI summa virium contentione laudabilique diligentia et laborum assiduitate comparasti, atque nouis in dies accessio-nibus augere sategisti eo ardore, vt monitore nunquam indigeris, sed retinendus subinde fueris, ne quid detrimenti caperet valerudo laboribus infirmata animoque impar futura. Tertium animum in hac academia sanctioris doctrinae studia earque disciplinas, quae illis vsui et praeidio sunt, ita tractasti sedulo, vt praeter magnifici Prorektoris MICHAELIS, venerandi KNAPPIL, excellentissimorum LANGII, STIEBRIZII, WEBERI, EBERHARDI, clarissimique ZACHARIAE auditorer, in scholis me:is dogmaticis, hermeneuticis, anti-theticis, theologiae moralis, symbolicis et exegeticis in episto-
las

la *PAPLI ad Colossenses et Hebraeos vaticiniumque IOELIS*
adscultatorem egeris intelligentiae cupidissimum, in disputandi autem
exercitii domesticis et auditorem attentum, et pugnatores defensoris
aeque ac contradictoris partibus eximie defunctum. Quam ob rem
nullus dubito fore, ut eandem in conspectu publico dexteritatem omni-
tus approbes, quam dudum compertam habui et exploratam, nouoque
documento perspexi lecta et relecta disputatione breui tempore sine
intermissione reliquorum laborum a TE vnice ita conscripta, ut illius,
praeter argumenti optionem, quam ex indice meo doctrinarum oppor-
tune disputandarum fecisti, consiliorumque communicationem ad
dispositionem rerum scribendarum ordinemque doctrinarum constituendum
comparatam, ad me nihil omnino pertineat. Satis enim putavi
meditationes TVAS integras TIBI relinquere, quod et sufficienter ad
tirocinium ponendum, et ab errore culpaque praestari facile poterunt,
quam vel immutare vel meis augere. Quarum neque hic spicilegium
scribam, ne otio abundare aut operas morari velle videar; sed ad
finem properabo: quem his litteris faciam confestim, si tribus verbis
et TE hortatus fuero obtestatusque pro consuetudine ac amicitia no-
stra, ne a TEmet ipse vnquam desicias, aut a seueriore virtutis studio
quidquam remittas; et DEO O. M. supplicauero, ut beneficiis suis in
TE saueat, iisque cum perpetuitate incrementa addat, atque tam redi-
tum ad TVOS quam consilia, labores ac operam TVAM ex voto pa-
riter ac spe mea fortunet; et de me recepero quidquid ab homine TVI
amantissimo, suorum non immemore, neque amicorum negligente pro-
ficiisci vnquam poterit. Vale in rem TVAM. Domum redux Pa-
renti summe venerando, omnibusque quos mihi velle cognoueris amicis
communibus, meis verbis salutem dicas quaeso observantissime:
Deoque commendatissimus diu viue feliciter. Dedi Halae ad
Salam in acad. Frideric. d. XXII. Iun. CIO IO CC LIII.

CHRISTIANUS MARTINUS
HEINELMANN
GROSSMANN

MOST-

MOST-HONOVRED SIR,
DEAR COVSIN AND FRIEND!

Such is the Tenderneſſ, *Worthy Friend*, i love *You* with, and the Eſteem, i have for *You*, that i am by no means capable to expreſſ with Ink and Pen the leaſt Part of it; but notwithstanding i muſt follow my Paſſion, puſhing me on, to give *You* a publik Argument of my ſincere Friendſhip. Take it well, i pray *You*, as imperfect, as it is, believing, that Love alone of my Heart, which is an Enemy to cold Cuſtom, hath produced every Word, *You* ſee here. Pray, refleſte upon this Truth, and whatever *You* may think of it; yet *Your* Thought ſhall fall ſhort of the Greatneſſ of my Love. Pirth, *Dear Couſin*, hath allied us by a near Relation, which is already among men a fertile Source of Tenderneſſ, but for our Friendſhip 't is but a mean one. A long Converſation ſince our Childhoor, as well, as alſo the Enjoyment of *Your* being my Room-compaignon have diſcovered to me *Your* noble Heart and *Your* excellent Qualities; behold! *Dear Friend*, that is the trueſt Reaſon of our everlaſting Agreement. J might publikly magnify *Your* Godlineſſ, Learning and kind Temper, i have ſo long time been an Eye-witneſſ of; but *Your* Virtue and Modeſtie forbids it. *Your* publik Diſſertation, this elegant Witneſſ of *Your* profound Learning, ſhews to every body, how worthy *You* are of all Eſteem. J cannot therefore but congratulate *You* upon this new Proof of *Your* ripe Learning, and eſpecially to proffer *You* publik Thanks for the Honour of having invited me to engage with *You* in ſo glorious a Buſineſſ. My Powers are weak, nevertheleſſ i venture on it, knowing very well *Your* kind Humanity, ſupporting even the Faults of *Your* Friends. Farewell, *Dear Couſin*, God almighty may bleſſ all *Your* Enterprizes, Pray continue to love him, that is, as long, as ſhall live

DEAR COVSIN AND FRIEND, YOVR

at Hall in Saxony.
June the 24th. 1753.

*moſt-humble Servant
and moſt-devoted Friend.*

CHRISTIAN MARTIN
HEINZELMANN
OPONENT.

Sei Hochwürden
den
Herren General-Superintendent
Solten.

Hochwürdger!

dürffen Löne, die darum nur
sich lieben.

Weil sie Dich zärtlich segnen, und voll von Freundschafts Trieben
Von ihrem Freunde stamlen, von Ehrfurcht ganz durchglüht,
Dein grosses Herze rühren? Ja, spiele Ihm mein Lied!
D huldigt Ihm ihr Saiten! weihet Ihm den Dank des Tonkes!
Wem dankt ihr sonst die Freundschaft so eines würdgen Sohnes?
Wem? Daß Er liebenswürdig? Wem? Daß sein edles Bild,
Das zum Nachahmen reizte, euch voll Affecten fülte?
Wem? Daß Er Freunde liebte! und wem? was wir empfanden
Wenn seinen heitren Blicken der Freunde Schmerzen schwanden,
Und Unruh sich aufläute? Wem? wann der Weisheit Pracht
Durch unsre Herzen stralte? Wie vor der Sonnen Nacht

enthalt.

§

Vom

Vom Thau getränckte Rosen, sich williglich entfalten,
Und ihrem sanften Wirken, geöffnet stille halten;
So wars, da wir sie schmeckten; und Dich Theologie!
Göttin gefühlger Seelen! und o! wer machte sie!
Im Heiligthum erblickten: Nur göttliche Gedanken
Durchbeben da die Herzen: Vor ihren Blicken wanken
Die Bosheit und der Irthum und stürzen zum Ruin;
Sie donnert auf den Sünder, doch bald umarmt sie ihn.
Wie sanft wallt das Empfinden des Sünders dir entgegen,
O Göttin! dem du lächelst! wie sanft weht dein Seegen!
Wem klopfen nicht die Adern, von deinem Feur durchglüht,
Der dich im Stillen dencket und deinen Reichthum sieht!

So flossen unsre Tage, wie in umlaubten Säunen
Die jungen Frühlingsbäche, in Elisäens Hainen.
O daß in diesen Gründen mein stiller Lebensbach,
Von Freunden ungetrennet, verflöß! kein Abschieds-ach
Unschuldge Freude trübte! doch! der, den Gottes Lehre
Dir O Hochwürdger Vater, zu seiner Lehrer Ehre
So würdig nachgebildet, entreißt sich unsern Arm
Dem Demüthigen entgegen. Hier wird mein Reichthum arm
Es stehen die Gedanken. Mich stört ein stärckres Brausen,
O welche mächtige Stimme! Welch Majestätisch Säusen
Rebt in mir so gewaltig! Ist nicht die Stim des Herrn?
Herr! rede nur! ich höre: In mir schweigt alles gern:

„Es wandle denn der Jüngling auf Wegen meiner Tugend
„Noch ferner fort! und heilge mir seine feurge Jugend!
„Ganz sey sie mir geheiligt! ganz der Theologie!
„So segn ich seine Lippen: Dann überstießen sie,
„Von Schätzen der Versöhnung: Und werden Herzen schmelzen:
„Dann werden die erwachen, die sich in Sünden welsen,

„Und

„Und sanfte Trähnen weinen. Dis soll sein Vater sehn
„Und manche Freuden & Trähne in seinen Augen stehn,
„Auf seinen Wangen zittern: Aus seiner Harffe beben
„Dann sanft gerißne Töne, die mich den Herrn erheben
„Und die wie Davids klingen!

Sey mir zu dem Gesang
Hochwürdiger! geweiht! Er bleibt auch mein Gesang.
Oft in Salanens Hainen, wenn meine stille Trähnen
Um meinen Freund hinsinken, will ich mein Lied gewöhnen
Dem Deinen nach zu eifren: Dann reizt die Nacht des Tons
Die Gegend und die Nachwelt, das Bild des würdigen Sohns
Und eines würdigen Vaters an Dir entzückt zu sehen,
Und Söhne werden eifren, dem Deingen nach zu gehen.

Halle, den 26. Jun.
1753.

Hübner.

Aus Aschersleben.

OPPONENS.

94 A 73 62

ULB Halle 3
001 840 606

56.

3

u

3

NOMINIS *MEDITATIONES* *TENDIT*
VIS *DE* *XAM*
VALDE *LIBERTATI* *CONSCIENTIAE* *MIS*
IO. YL *PONENDIS* *IANO*

**LIMITIBVS
LIBERTATI CONSCIENTIAE
PONENDIS**

PRAESIDE
PTT *SVVSOR* *REFVM SACRARI*
THEOL. A. CO. MAE REGIS MAI
ET GEN *DOCTISSIMO* *EMORO*

SIGISM. IACOBO BAVMGARTEN
S.S. THEOL. DOCT. ET PROF. PVBL. ORDINAR. SEMINARII THEOL. DIRECTORE
ALVMNOR. REG. EPHORO ACADEMIAE SCIENTIARVM REG.
BEROL. MEMBRO

PATRONO ET PRAECEPTORE
FILIALI PIETATE AETATEM DEVENERANDO

AD D. XXIX. IVN. clb *lcccliii.*

PVBLICO ERVDITORVM EXAMINI SVBICIET

A V C T O R

ERNESTVS CHRISTOPHORVS NOLTENIVS

PAL. MARCH.

INCIPITAN *HALAE MAGDEBVRGICAE* *TOT PATER*

HALAE MAGDEBVRGICAE
TYPIS IOANNIS CHRISTIANI HILLIGERI, ACAD. TYPOGR.

3